

АРХЕТИП ВЕЛИКОЇ МАТЕРІ В ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ 1980-х років

У цій студії автор прагне реконструювати ключовий елемент міфологічного світобачення, зафіксованого подією 80-х років ХХ ст., а саме, архетип Великої Матері, - у найхарактерніших його виявах та символічних зв'язках. Спираючись на праці Е.Нойманна та К.Юнга, автор розкриває специфіку функціонування цього архетипу та показує його виняткову важливість для української поетичної свідомості загалом і даного часу зокрема.

"Все, чому ми нині є свідками в напрочуд багатій (навіть у зіставленні з будь-якою іншою літературою світу) українській поезії, - це рух від рубежа шістдесятництва разом з найбільш прозорливими й чутливими його призвідцями, рух від морально-філософських барикад у єдиному полі екзистенції: власної, народної, теперішньої, прадавньої - якої завгодно" [30, 23]. Виразне відмежування сучасної літератури від явища "шістдесятництва", на якому наголошує В.Моренець, сьогодні так чи так відзначає більшість критиків і літературознавців. На їхню думку, воно полягає насамперед у принципово інакшому поетичному світобаченні "вісімдесятників", орієнтованому не на суспільні проблеми та цілі, як у 60-х, а на індивідуальне переживання та філософське осмислення світу. Так, у вже цитованій статті В.Моренець зазначає, що саме у 80-ті роки "вималюється поетичний масив, у якому духовний світ поета здобуває нові, вищі ступені свободи і стає незалежним від суспільної мети, в етичному плані - рівновеликим цій меті". За твердженням І.Бондаря-Терещенка, у 80-х роках відбувається "перехід від знаменитих "ТАК" і "НІ" та проклятих "ЩО РОБИТИ" і "ХТО ВИНЕН" до універсальних питань буття" [26, 135]. В.Медвідь, який сам належить до покоління "вісімдесятників", згадує про Київську школу, що виникла наприкінці 60-х, але становчо заявила про себе в літературі на початку 80-х, пише: "Покоління з позначкою "пост" ..., ті, котрі щезли й стали нашими передоросленими ровесниками, заговорили від інакшої мудрості, аніж їхні попередники ..." [29, 118].

Ця "інакша мудрість", явлена ще поетами Київської школи і розвинута у 80-х роках, полягає, як зазначив В.Кордун, у "поверненні до

найпервісніших елементів і структур української міфологічної свідомості; спробах трансформації давнього міфологічного мислення в образах новітньої поезії, що опирається на новітню українську та західноєвропейську філософію і психологію" [28, 15] - тобто виразній міфологічній спрямованості художнього мислення. Подібне можна сказати про творчість покоління, що власне увійшло в літературу на початку 80-х років (В.Герасим'юк, І.Малкович, І.Римарук, І. Маленький, Ю.Андрухович, П.Гірник, А.Цвид і старших за віком поетів, котрі перебували в духовно-естетичній опозиції до радянської дійсності й цілком природно входять до хвилі "вісімдесятництва" - Л.Талалай, П.Мовчан, І.Царинний, Л.Голота, С.Чернілевський та ін.). Але досі ще не було спроб послідовно й детально проаналізувати міфологічний вимір цієї поезії. У критичних оглядах автори лише відзначають окремі риси, властиві міфологічному мисленню, спостережені ними в творах окремих авторів (так, наприклад, поезія "відбиває суть синкретичного мислення" - М.Сулима; "це думання не думкою, а усім еством, думання душею і Духом душевного життя" - Г.Штонь; "відчуття причетності до вселенського розповиття і становлення світу", "хвала світові, його ... сокровенному сакральному смислові" - М.Москаленко [31, 28, 40, 74] тощо), або ж говорять загалом про поезію 80-х років як філософську, міфологічну, безпосередньо відкритую світу. Вже з таких побіжних характеристик поезії цього періоду випливає важливість глибшого осмислення її для правильного розуміння тих процесів, що відбувались в українській культурній свідомості у 80-ті роки і, вірогідно, тривають подосі - саме в міфологічному (міфотворчому) вимірі. Тому в цій статті ми спробуємо

реконструювати ключовий елемент міфологічної моделі світобачення, представленої в поезії 80-х, - архетип Великої Матері - у найбільш характерних його виявах, що дасть нам можливість аргументовано говорити про специфіку та роль, яку відіграє цей літературний період в українському культурному поступі.

У всіх без винятку поетів 80-х років образ Матері ототожнюється з образом Землі і нерозривно з ним пов'язаний. При цьому зв'язок Мати - Земля взаємозалежний, один образ органічно перетікає в інший, так що між ними можна поставити знак рівності. Образ Матері-Землі уособлює насамперед джерело насаги, життєвої сили та мудрості, з одного боку, а з другого - символізує найбільш надійний захист і підтримку. "Довіра до доброї неньки-землі, - як зазначає І.Грабовська, - за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців" [27, 65].

Міфологічний образ Матері-Землі як складової архетипу Великої Матері може мати різноманітні символічні значення. І хоча, за свідченням Е.Нойманна, "кількість символів, які асоціюються з Великою Матір'ю, винятково велика" [20, 314], їх можна згрупувати навколо двох протилежних полюсів архетипу: Добра Мати (лагідна, щедра, всепрощаюча, життєдайна тощо) та Жахлива Мати (уроборична, смертоносна, жорстока) [20].

З усієї парадигми значень образу Жахливої Матері в поезії 80-х років наявні лише такі її ознаки, як стихійність і могутність, а також зрідка, в окремих авторів, з'являється демонічний аспект жіночості, коли жінка виступає як демонічна коханка (як у поезіях І.Маленького), або земля набуває образу "священної повії" (П.Мовчан, В.Кордун) [20]. Натомість позитивні ознаки, які співвідносяться з образом Доброї Матері, представлені досить широко. Серед них найбільш яскраво виражені плодючість (життєдайна сила), мудрість (вища справедливість) та жіночість (земля, жінка - як коханка). Розглянемо кожний з названих аспектів детальніше.

Значення плодючості та життєдайної сили Матері природно ототожнюється з землею, її здатністю до створення нового життя, постійного відтворення-оновлення світу, і тому найчастіше виражається через образи зерна, що проростає, весняного буюння природи, чорнозему, який парує (дихає), сам мотив народ-

ження тощо. Характерно, що життєдайна сила землі проявляється стихійно. Як і будь-яка стихія, вона живе за власними законами, не підвладними людині, і коли "зелена спрага земель" (М.Григорів) [11, 151] затоплює світ у шаленому танці весняного пробудження, ніхто не може зупинити її чи опиратися їй. У поезії 80-х років стихійність земного ества набуває космічного виміру, сприймається як тотальне перетворення світу.

*І ринула на землю вись! -
змішались зорі із дитячими очима -
ні тіл тепер, ні тверді під ногами! -
рій золотий шумує...*

(В.Кордун) [15, 58-59]

Весняне пробудження змальовується автором як відновлення первинного недиференційованого стану психіки, коли все було в усьому. Розлучена з небом земля знову стає цілісною рухливою субстанцією ("рій золотий шумує"), яка охоплює (поглинає) і перемішує світ в екстазі запліднення ("і ринула на землю вись") - торжествує сліпий інстинкт творчої життєвої сили. Цей вибух природної стихії керується виключно інстинктом життя, що розгортається сам із себе.

Для ліричного героя 80-х років поєднання з земною стихією без ототожнення з нею є однозначно корисним і навіть необхідним для органічного існування людини в світі:

*...росту травою - чую, п'ю соки з глибини.
І грань земна зі мною, і невідомий я.*

(П.Мовчан) [18, 73]

Земні соки - джерело сили, необхідної для життя, і здатність утримати цю силу, утримати земну грань саме як грань, а не всепоглинаючи сутність, дає героєві можливість розгортати себе - ще невідомого - в майбутнє цілісне "Я".

Життєдайна сила Матері-Землі співвідноситься і нерозривно поєднується з іншою важливою характеристикою архетипу - інстинктивною (природною) мудрістю життя. Так, земля традиційно постає великою Праматір'ю, яка народжує й плекає. Вона володіє таємницею життя, бо єднає в собі початки і кінці світобудови.

*- Аве, жінко сумна!
Бо ти знаєш всі строки.
Ти всім долі кладеш, визначаєш талан.
З твого лона зросли і кати, і пророки,
Як росте із землі і пашниця, й бур'ян...*

(П.Мовчан) [18, 128]

Здатність Жінки-Землі народжувати життя - універсальна, незалежно від того, що народжується. Суб'єкт лірики (що ним переважно презентований чоловічий - інтелектуальний - тип мислення) нездатний досягнути цей закон життя, і тому схиляється в пошані перед правічною мудрістю матері. Автор називає жінку сумною, бо вона знає "всі строки", і це знання обтяжує її, як доля світу, яка відома наперед, але яку не можна змінити. Водночас це "відання" дає матері-землі мудрість непомильного інстинкту: *"Немає правди вище мами/ І вище совісті її"* (Л.Талалай) [22, 101].

Мудрість Матері-Землі незбагненна, але велична, і тому приваблива - людина повсякчас намагається розкрити сутність буття і докладає безліч зусиль, "щоб мовчання землі чимхутчіш розпечатати" (П.Мовчан) [18, 31]. Як людина творча, поет інтуїтивно відчуває, що збагнути дух землі можна, лише відкривши для нього серце, занурившись у його глибини: *"Пригинаючись, вростаю у тіло землі. / Оце воно й є - осягання суті"* (М.Воробйов) [3, 144]. І лише таке занурення-"вростання" в землю, тобто виповненість її сенсами, готовність слухати її голос дозволяє причаститися від таємниці буття.

Власне жіночість у спектрі значень образу Матері-Землі в поезії 80-х років зустрічається лише подекуди, оскільки в такому випадку земля має ототожнюватися з жінкою-коханкою, а не матір'ю, як ми це бачимо, приміром, у творчості Є.Маланюка, де "простір втраченої рідної землі ...асоціюється з тілом прекрасної й гріховної жінки", це "Українська земля, "буйна степова Деметра", чие "пишно-золоте тіло" щедро цілує щасливий коханець - понтіїське сонце" [1, 318].

Виступаючи в якості коханки, земля неминуче передбачає певний надлюдський - містичний, демонічний - аспект. У поезії 80-х років Земля як Жінка, а Жінка як Земля найяскравіше представлена у творчості Ігоря Маленького (насамперед у II розділі збірки "Цвіте терен" - "Відьмацькі легенди"). Його ліричний герой цілує свою кохану, *"наче землю"*,

а вона...

*вигинаючись в реготі,
похилитала між зорі
голим сузір'ям Діви
верхи на чорнім бикові...*

Надлюдська сутність жінки-коханки, надзвичайна її привабливість для чоловіків,

пов'язаність з очевидними сексуальними символами, що уособлюють тваринні інстинкти (чорний бик), її демонічна влада над чоловіком (що видно з контексту вірша), виразні міфологічні мотиви - ці риси є яскравими ознаками архетипу Жахливої Матері, про який ішлося вище. Суто жіночу персоніфікацію землі, але вже без демонічних рис, знаходимо також у творах Віктора Кордуна (збірка "Земля натхненна"). Хоча слід зазначити, що в поетичних текстах 80-х років подібні приклади зустрічаються зрідка і тому не можуть вважатися типовими.

Звісно, жінка завжди є одночасно (або потенційно) також і матір'ю, а мати ніколи не втрачає ознак жіночості, здатності закохувати й закохуватися. Відтак, умовно розмежовуючи ці значення, ми виходимо з того, що стихійність земної природи стоїть ближче до трактування землі як власне жіночого ества, тоді як первісна мудрість земного духу закономірно ототожнюється з материнським началом, і саме це мудре материнське начало представлено в поезії 80-х років найширше.

Поряд з описаними вище загальними характеристиками архетипу Великої Матері існує певна парадигма значень і символів архетипу, властивих саме українським колективним уявленням. Назвемо сукупність цих значень національним аспектом виявлення архетипу Великої Матері. Адже, попри спільні для всіх людей принципи перебігу психічних процесів, умови формування й існування певного етносу відчутно впливають на ті асоціативні ряди, які оформлюються як колективні архетипні образи саме цього етносу. Тому в усіх свої проявах образ Матері-Землі нерозривно пов'язаний з національними особливостями народу, який її не просто населяє, а становить із нею єдиний космос, цілісну енергетичну систему [27].

У поетичних текстах 80-х років національний аспект образу Землі-Матері ґрунтується на найбільш знакових елементах українського космосу. Це, насамперед, образ рідної землі, яка є центральним символом і визначає собою решту парадигми національних значень архетипу, а саме:

- національну символіку (хата, криниця, ріка (вода), хліб і сіль, рослинний світ - яблуні, вишні, верби, тополі, смереки, жоржини тощо);

- минуле (індивідуальне минуле, представлене переважно спогадами про дитинство; ко-

лективне, національне минуле, яке виражається через мотиви кореневості, спадковості поколінь, історичного минулого, тягlosti часу та ін.);

- національний обов'язок/вину/борг перед рідною землею-матір'ю;

- віру (християнські мотиви (образ Божої Матері), доля, вища істина тощо).

Оскільки характерні риси образу Матері-Землі в поетичному баченні 80-х ми розглянули вище, перейдемо до зумовленої національної парадигми.

Серед образів, які належать до національної символіки, найбільш важливим і близьким до архетипу Матері є хата, що зазвичай уособлює захищений світ, домівку, прихисток, наявність чого є визначальним для рівноваги і впевненості українського духу. Цей образ часто зустрічається, наприклад, у поезіях В.Голобородька, С.Чернілевського, І.Римарука, Л.Талалая, М.Луківа та ін. Наявність власної хати означає наявність надійного ґрунту під ногами, забезпеченість "тилу", тоді як її відсутність чи загроженість дорівнює загроженості самого існування. В ширшому розумінні хата - уособлення рідної землі, а дух хати, її пам'ять про всіх, хто в ній жив - той самий дух землі, психоенергетика органічного її етносу та, відповідно, історична пам'ять [1, 224].

Іншим значимим образом поезії 80-х є криниця (цей образ посідає важливе місце в поетичному світі С.Чернілевського, А.Цвиг, В.Голобородька, М.Царинного та ін.). Коли хата представляє горизонтальний вимір землі (територія, поверхня), то криниця - вертикальний. Криниця - завжди глибока, темна, невичерпна. Вона є вмістищем самого духу землі, або, за Юнгом, - глибин колективного несвідомого. Коли криниця висихає, то уривається зв'язок із природою, землею (родова пам'ять), а це завжди сприймається як духовна смерть. Криниця - уособлення глибини та водної стихії, тобто несвідомого, - місить у собі якусь незбагненну таємницю (чи не таємницю землі?), яку ховає глибока джерельна вода і яка вабить так само, як і мудре мовчання землі. При цьому важливою ознакою жіночої прасуті води є її магічна привабливість - яскрава риса архетипу Великої Матері ("*Темний колодязь подвір'я, / як конов'язь, / безнадійно, міцно, туго / душу прив'язав*" - Н.Мориквас) [19, 28].

Ще одним традиційним для української культури символом є хліб. Цей образ при-

сутній у поетичному світі М.Воробйова, В.Кордуна, Ю.Андруховича, А.Кичинського та ін. Він реалізує один з аспектів міфу про Землю як годувальницю. Годування - функція материнська, і тому, годуючи селянина завдяки його наполегливій праці, земля тим самим дарує йому фізичне життя. Доки в хаті вдосталь хліба, доти родина захищена від лиха і смерті. Мабуть, тому запах теплого хліба в хаті асоціюється з благополуччям, захищеністю і, знову-таки, затишком. Часто хліб символізує життя, його порівнюють із сонцем, а в українській традиції він є однією з найбільших святинь, яка зближує людей. Навіть коли йдеться про урбаністичну поезію (наприклад, Ю.Андруховича), то символічне значення хліба не затрачається - з нього, як і споконвіку, починається день, сповнений надій і прагнень: "*І кругло пахне хліб о сьомій ранку*" (Ю.Андрухович) [2, 7]. "Круглий" запах хліба об'єднує людей, робить їх світовідчуття завершеним, цілісним, про що свідчить універсальна символіка круга. Крім того, образ хліба розпочинає день, стаючи таким чином символом сонця.

В українському світі там, де є хліб, обов'язково має бути й сіль - символ мудрості (сіль землі). Відома українська традиція зустрічати гостей хлібом і сіллю на знак гостинності дуже давня. Сенс цього обряду не важко зрозуміти, адже хліб (джерело життя) і сіль (мудрість життя) - це найдорожче, що може мати людина в світі. Крім того, сіль є важливою складовою українського космосу (згадати хоча б легенду про Чумацький шлях, на якому чумаки розсипали сіль).

*І стоїть,
як міраж,
білий світ,
де без солі
сльоза -
не сльоза,
хліб - не хліб,
кров - не кров,
піт - не піт.*

(А.Кичинський) [13, 20]

Як можна бачити з наведеного уривка, сіль є сутністю життя, виміром його справжності. Сльози, піт, кров, хліб - це атрибути людського життя, сповненого страждань і боротьби. Тому саме сіль життя, здобута свідомими зусиллями людини, засвідчує його справжність - не марність - та наповненість вищим сенсом.

Окрім землі, стихійну силу природи в українському космосі втілює образ ріки чи води (М.Григорів, І.Римарук, В.Герасим'юк, С.Короненко, А.Цвид). Як і інші символи, водна стихія в поетичному світі 80-х набуває міфологічного (космічного) виміру (*"Дай, доле, нам високої води..."* - І.Римарук [21, 42]). Дикі гірські потоки (особливо в поезії В.Герасим'юка), бурхливий розлив річок навесні - тобто стихійність та життєдайна сила, якою володіє вода, ріка (в значенні джерела життя та символу духовного єднання з природою), врешті-решт, таємниця "глибокої води" - ці та інші характеристики водної стихії дають підстави казати, що образи води, річки є так само однією з проєкцій архетипу Великої Матері, як і земля чи хата. Характерною рисою образу води є її постійний неупинний рух як умова життя (стояча вода - мертва вода), так само як умовою життя є безперервне повторення природних циклів народження-смерті землі.

Інший спектр значень пов'язаний з поняттям минулого. Важливою умовою духовного зв'язку з рідною землею, яка має свої традиції та національну історію, є усвідомлення зв'язку з минулим свого народу (спільний колективний досвід), спадковості поколінь та, в ширшому контексті, тягlosti історичного часу. Поезія 80-х років з її міфологічним світобаченням розвиває концепцію циклічного часу, коли майбутнє - це повторення минулого, а теперішнє постає як "майбутнє у минулому і минуле в майбутньому" [1, 61]. Зв'язок із ним асоціюється зі слідами, корінням, історичними реаліями тощо. Для ліричного героя 80-х його коріння - це *"болісний усміх правдавньої крові"* (М.Воробйов) [6, 171], минуле рідної землі болить, не дає себе забути, а значить, втратити. Тоді як втрата минулого дорівнює втраті самототожності.

Важливим складником загального (колективного) минулого в поезії 80-х років стає особисте минуле, яке виявляється переважно в спогадах про дитинство. Внаслідок міфологічності світосприймання образи дитинства також набувають подвійного виміру: як спогади поета про особисте минуле, тобто ті образи, що зберігаються на рівні індивідуального несвідомого (під порогом свідомості), так і символічний образ дитинства як світу наївності, щирості, невинності та чистоти. Крім того, дитинство - це життєвий потенціал, нове життя, для якого ще все попереду. Індивідуальні ди-

тячі спогади в космогонічній моделі накладаються на загальне уявлення про дитинство як колективний образ-символ, що робить його близьким і значущим через суб'єктивний досвід і водночас, через колективний досвід, універсальним (міфологічним). Дитина зв'язана з землею прямо, вона ще не обмежена умовностями дорослого світу, і в цьому її перевага (*"Діти - місце без огорожі"* - М.Воробйов [6, 140]), оскільки таємниця буття ніби сама відкривається дитині:

*Світ, що в стражденне Древо лупить лобом,
відкрив хлоп'як з малої висоти.*

(В.Герасим'юк) [9, ПО]

У цьому випадку "малу висоту" слід розуміти як близькість до землі, напівдикунський (наївний, дитячий) стан свідомості, незіпсований "огорожами". Можливо, саме тому спогади про дитячі роки такі важливі, бо це водночас спогади про близькість до таємниці життя, до такого природного й недосяжного тепер щастя (*"дитячі сліди босих ступок носімо з собою"* - В.Голобородько [10, 118]; *"дитя бджілку, слабу від зими, / за крилечко у світ повело"* - І.Царинний [23, 82]). Важливість збереження зв'язку з власним дитинством посилюється тими колективними значеннями, які за ним стоять: дух землі, дух етносу, сила традицій, які живили душу поета і впливають на нього досі (*"Я виріс під розпач трембіт. Я той світ/ не можу відбутти"* - В.Герасим'юк [9, 20]). Дитинство (особисте минуле) включається, таким чином, у ширший контекст колективного, національного минулого.

Але минуле проявляється не лише в конкретних образах. Минуле - це час, що відбувся. І кожний прожитий день стає минулим, визначаючи собою майбутнє (*"З минулого вертається в майбутнє / в пісочному годиннику пісок"* - А.Кичинський [13, 15]). При цьому, будучи циклічним, час рухається по колу, фактично це - уроборос, важливий аспект архетипу Великої Матері в її поглинаючій спрямованості. В циклічному часі нічого не змінюється, життя складається з постійно повторюваних явищ народження-смерті, дня-ночі, весни-зими, коли чергове повторення життєвого циклу і є його продовженням. У такому розрізі минуле набуває виняткового значення - адже тільки воно може знову відбутися в майбутньому, і тому без минулого майбутнє ніколи не наступить - час зупиниться.

Тому для суб'єкта лірики таким важливим стає усвідомлення тяглості часу, його невинного руху. Зв'язок з минулим означає зв'язок з матір'ю (рідною землею) а значить - із джерелом життєвої сили, ґрунтом, на який можна спертися. Лише поєднання двох проєкцій людського "Я", одна з яких звернена в минуле, а друга - в майбутнє, робить людину реальною (реалізованою) в теперішньому. Але стосовно часу людина виступає пасивною, вона "переміщується ... тільки в одному напрямку - з минулого в майбутнє" [1, 62], причому ніяк не може змінити чи зупинити цей рух, бо *"не ми йдемо - переступають дні"* (А.Цвиг [24, 28]). Мотив непідвладності часу людині, його насправді космічного виміру зустрічається в поезії 80-х років досить часто. Суб'єкт лірики усвідомлює себе короткою миттю в історичному триванні етносу (*"Ти мить свого народу. Тільки мить"* - Ю.Андрухович [2, Н]), коли час - це *"потік повільних вод, пролитий над віками"* (С.Короненко [16, 3]), - повільне, але невинне перетікання з майбутнього в минуле і навпаки. Тобто уроболичний аспект Великої Матері, втілений в образі циклічного часу, все ще тяжіє над Еґо ліричного героя і поглинає його життєву силу, що самим героєм сприймається як фатум, якому треба коритися. Ліричний герой все ще залежить від зовнішніх сил - колективного буття, невинного часу, задалегідь визначеної долі - і досягає самототожності через співвіднесення з ними.

Циклічне повторення "того самого онтологічно заданого тексту" [1, 62], характерне для космологічного сприймання часу, в поезії 80-х проявляється в мотиві постійного повернення до джерел, тобто до минулого чи, точніше, пам'яті про минуле, яка має здатність відновлювати і зберігати органічний зв'язок з Матір'ю-Землею, адже в ліричного героя і його землі (етносу) - спільне минуле. Водночас глибоко націоналізоване і представлене в міфологічному вимірі минуле набуває виразних рис сакральної історії народу (*"ця земля збагована вміє бути вічною"* - Ю.Андрухович [2, 69]). Ця сакральність тяжіє над поетом як його довічний обов'язок перед рідною землею. Він має виправдати своє існування, оплачене такою кількістю крові й страждань, мусить виконати своє призначення - реалізуватися саме в українському культурному контексті ("бути українцем"), не порушуючи зв'язку з Матір'ю-Землею і присвячуючи їй своє життя.

Таким чином, етнічна земля прив'язує до себе не тільки підсвідомими інфантильними прагненнями, а й причетністю до історії своїх втрат і сподівань (*"кличе стріла зі слов'янських грудей"* - І.Римарук [21, 33]). Самоідентифікація через минуле народу зобов'язує поета сприймати колективні кривди як свої власні, переживати їх разом з землею (безвідносно до часової відстані), тим самим ще більше до неї прив'язуючись:

*Час твого невимовного болю,
Вітчизно,
Я візьму й понесу на плечах -
Аж під його вагою
Серце вгрузне у ґрунт:
Отак означимо нашу землю.*

(В.Кордун) [14, 13]

Як бачимо, ліричне "Я" проходить ініціацію через переживання страждань Вітчизни (рідної Матері-Землі), бере на себе функцію захисту, утверджуючись таким чином у статусі чоловіка - захисника. Під вагою взятого на себе обов'язку інстинктивна частина цього "я" (серце) повертається до Великої Матері-Землі в новій якості - одухотворена зміцнілою свідомістю, і тому вже не розчиняється в земній стихії, а привласнює її - означає "нашу" землю - встановлюючи свою владу над нею.

Отже, минуле як духовний (вищий) зв'язок з Великою Матір'ю та шлях національної самоідентифікації відіграє надзвичайно важливу роль у культурній свідомості 80-х років, про що переконливо свідчать поетичні тексти, де неминуче зустрічаються або заклики до шанування національної історії (*"поклонімося кожній кровинці минулого"* - Ю.Андрухович [2, 15]), або захоплення минулим як таким (*"Ох, як пахне життя! Особливо минуле."* - П.Мовчан [18, 70]), або усвідомлення минулого як необхідного повернення до джерел (*"Розібрано мости / з червоних каменів - / в усьому голос повертання"* - М.Воробйов [3, 20]) - що свідчить про неперервану тяглість часу як живильний зв'язок з Землею-Матір'ю.

Наступний символічний ряд - почуття національного обов'язку перед минулим, яке переплітається в українській свідомості з почуттям вини як певного невідплатного боргу - землі, народу, батьківщині, матері. Вина ця сприймається як апіорна, але неокреслена. Єдина більш-менш конкретизована причина вини/ боргу, яку ми можемо знайти в цілому корпусі поетичних текстів 80-х років, - це просторова (і духовна) віддаленість від Матері-

Землі внаслідок певних об'єктивних обставин. Це - відома проблема "вічної заклопотаності" дітей і самотності-покинутості старих батьків (матерів). З другого боку, почуття вини/боргу виникає внаслідок усвідомлення жертвовної материнської любові до своїх дітей, якій ніщо не може дорівнятися. Мати платить власним життям за здоров'я і щастя дітей, які або розуміють це надто пізно, аби віддячити їй за цю любов, або ж просто не знають нічого рівновартісного їй, як бачимо це, приміром, у поезії В.Герасим'юка [8, 102]:

*Ще жива. Не вмерла. Та вона
у тілі душу вижила до дна.
За мене. Всю. І страшно, що мені
любов таку не виправдати. Ні.*

Очевидно, що жертвовність матері в любові до своїх дітей не має меж, і ця жертвовність зобов'язує. Але ліричний герой не здатний досягнути такої любові (надлюдський аспект Великої Матері), не готовий піднятися настільки високо, і тому почуває себе винним.

Переживання боргу поширюється також і на землю-годувальницю, і на народ (в цьому розумінні тотожний з етнічною землею-матір'ю), що "вигодував" поета. Безумовно, тут задіюється національна парадигма значень - національне минуле, національні цінності, традиції, національна символіка: "А я вночі вертаюсь до криниць, / немов до заборгованого слова" (С.Чернілевський [25, 65]); "земляків моїх душі натишені вицртть / і взискують правдивого слова" (В.Кордун [14, 29]); "кличе із глибу вогонь потаємний, / кличе стріла зі слов'янських грудей, / кличуть криниці, давно пересохлі, / кличуть зірниці чумацької солі І і ненароджене слово гряде" (І.Римарук [21, 33]).

Вина сприймається ліричним героєм подвійно - як власна (особистий моральний обов'язок) і як колективна (моральне здоров'я етносу). Таким чином, з одного боку він бере відповідальність на себе ("я сам поріжу себе на хмари, / я сам рани свої посилю" - В.Герасим'юк [7, 22]), а з другого - говорить від імені більшості: "може, мати твоя ... на розхресті вітрів самотіє - / скільки в нас перед нею боргів!" (А.Цвид [24, 141]). Борг покладає священні обов'язки на ліричного героя, який, по-перше, завинив, а по-друге, має виправдати ті жертви, які принесла заради нього мати, і таким чином виправдати своє існування й надати йому сенсу. Що важливо, зобов'язання перед рідною землею жодним чином не підда-

ються сумнівам - ніхто з поетів 80-х років не запитує "Що я мушу робити?" і "Чому я мушу це робити?", а лише: "Чи зможу я виконати своє призначення ("виправдати таку любов"), чи вистачить у мене сили?" Тобто, ліричний герой ніколи не сумнівається у святості матері та своєму обов'язкові перед нею, але не завжди певний власних сил ("*першого меча я на себе роблю*" - М.Воробійов [5, 16]), усвідомлює свою слабкість, малість перед величчю Матері-Землі.

Так ми підходимо до розгляду іншого спектра значень, пов'язаних з архетипом Великої Матері: мати - віра. Ця значеннева парадигма включає християнські цінності, образ Бога (чи поняття про нього), а також - і насамперед - образ Божої Матері. Відомою й слушною є думка про те, що матріархальність української свідомості призводить до того, що образ Бога, Христа поступається місцем образу Богородиці - матері, від якої швидше можна сподіватися милосердя й заступництва. Крім того, Божа Мати (як і взагалі жінка в матріархальному світі) має більшу силу впливу, ніж син. Божа Мати уособлює духовний захист і підтримку, вона оберігає від зла, пробає помилки, ніколи не образить і не завдасть болю. Як утілення вищої справедливості, істини, Богородиця ототожнюється з міфологічною мудрістю Природи, Землі. Але Діва Марія, на відміну від Землі, не набуває рис демонічності чи стихійності, а означає лише мудрість і милосердя. Проте слід наголосити, що релігійні мотиви виражені в поезії 80-х років не так яскраво, як язичницьке тяжіння до землі - міфологічної праматері. Так само рідко зустрічається й образ Богородиці, але такі означення образу матері, як святість, жертвовність, чистота, скорбна постава тощо з усією безумовністю вказують на її божественність, надлюдськість:

*схилився над ним
матері променистий образ
і небесні долоні
розпростер наді мною*
(В.Кордун) [14, 75]

Сам принцип змалювання образу матері - променистого, з "небесними долонями", розпростертими (церковна лексика) над сином, викликає яскраву асоціацію з образом Богоматері, яка захищає й благословляє життя.

Однак ідея Бога (вищої сили, долі), присутня в поетичному дискурсі 80-х, майже не має виразних ознак християнства. Швидше -

це просто релігійний зв'язок з силою, яка керує світом, прагнення віднайти її, спертися на неї, знайти в ній прихисток. Можливо, це прагнення віднайти ту таємницю буття, якою володіє Велика Мати. *"Щоразу мої контакти із світом - І це будівництво ХРАМІВ. / Жоден з них не завершений"* (М.Воробйов [5, 132]) - тобто пошук триває, так само як і будівництво власної самості (храмів). Віра в бога не окреслена в свідомості 80-х років так чітко, як віра в рідну землю-коріння-етнос, вона перебуває в становленні й не обмежується християнством, охоплюючи ширше коло смислів (символів) - від релігії як такої (*"І зоря таємну має владу, / первозданна, ніби коляда"* - Ю.Андрухович [2, 76]) до язичницьких та міфологічних:

*Хай не забувають, що перед ними стоять
- без шапок, у чужинських сорочках,
не підперезані поясом -
нащадки Дажбога,
які й донині продовжують уважати змія
- володаря темряви -
ворогом світла і України.*

(В.Голобородько) [10, 5]

Себто змії ще не переможений остаточно, він усе ще небезпечний ворог, оскільки світло не набуло достатньої сили. Якщо згадати, що сила ця в космогонічній системі 80-х іде від Матері-Землі через ідентифікацію з національним минулим - колективною пам'яттю етносу, то можна припустити, що суб'єкт лірики ще недостатньо ідентифікований з духом нації, так само як і сама нація подосі змагається зі змієм - власною архаїчною свідомістю. За Нойманном, герой ще недостатньо ототожнився з божественним батьком (небом), щоб здолати уроборичного дракона, але вже досить свідомий, щоб прагнути цього. Складається враження, ніби кожний поет шукає власного бога, створює власну релігію й воліє сповідувати її без посередників: *"Кожен хай має свій ключ"* (М.Воробйов [5, 81]) - тобто

кожний мусить перемогти власного дракона і віднайти власний шлях до божественної мудрості Матері-Софії.

Отже, як можна побачити з усього сказаного, наявність глибинного, архаїчного зв'язку з землею-етносом-традиціями є лейтмотивом поезії 80-х років. Поет починається, відштовхуючись від материнського начала, і продовжується, повертаючись до нього. Усвідомлення себе через переживання світу, нахил до дитячої безпосередності в сприйманні феноменів буття (природи, землі, космосу), обов'язкове опертя на комплекс національних цінностей - визначальні риси поезії 80-х, які засвідчують активне функціонування архетипу Великої Матері і важливість та надійність (міцність) зв'язку з ним. Основні цінності, на які спирається і якими керується суб'єкт лірики - такі, як моральні закони, сенс життя як здійснення свого призначення/ обов'язку, зв'язок з землею (етносом, родом, матір'ю) - є абсолютно позитивними з суспільної точки зору і, фактично, складають Супер-Его української колективної психіки. Захищеність і певність себе, своїх переконань, схвалених суспільством, дають поету відчуття правильного шляху, здатності рухатися в обраному напрямку, сили для здійснення свого призначення. Тому ми не знаходимо в поезії означеного періоду виразного конфлікту ліричного "Я" (поета) з собою чи світом. Космогонічна модель "правильна", вона працює за мудрими законами буття, і лише недосконалість людини (*"І в мені хрюкання свиней то наближається, І то віддаляється"* - М.Воробйов [6, 144]) чи екзистенційна тривога за те, що життєдайний зв'язок із власним джерелом (корінням) може бути перерваний (*"Оу, як сумно калині самій, / самій-самісінькій, / коло хати, якої нема"* - В.Голобородько [10, 129]) здатні порушити гармонію, в якій співіснують художній світ поета і зовнішній світ (космос).

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. - Львів, Тернопіль, 2000.
2. Андрухович Ю. Середмістя. - К.: Рад. письменник, 1989.
3. Воробйов М. Пригадай на дорогу мені. - К.: Рад. письменник, 1985.
4. Воробйов М. Місяць шипшини. - К.: Молодь, 1986.
5. Воробйов М. Прогулянка одинцем. - К.: Молодь, 1990.
6. Воробйов М. Верховний голос. - К.: Дніпро, 1991.
7. Герасим'юк В. Смереки. - К.: Молодь, 1982.
8. Герасим'юк В. Потоки. - К.: Молодь, 1986.
9. Герасим'юк В. Діти трепети. - К.: Молодь, 1991.
10. Голобородько В. Ікар на метеликових крилах. - К.: Молодь, 1990.
11. Григорів М. Сади Марії. - К.: Світовид, 1997.
12. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. - Львів, 1999.
13. Кичинський А. Дорога завдовжки в любов. - К.: Молодь, 1988.
14. Кордун В. Земля натхненна. - К.: Молодь, 1984.
15. Кордун В. Сонцестояння.
16. Короненко С. Голос дощу. - К.: Молодь, 1988.
17. Маленький І. Цвіте терен. - К.: Рад. письменник, 1991.
18. Мовчан Я. Жолудь. - К.: Молодь, 1983.
19. Мориквас Н. Біле місто. - Львів: Каменярь, 1991.
20. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. - М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998.
21. Римарук І. Висока вода. - К.: Молодь, 1984.
22. Талалай Ж. Наодинці зі світом. - К.: Молодь, 1986.
23. Царинний І. Дошовий килим. - К.: Рад. письменник, 1985.
24. Цвид А. Зоря на два голоси. - К.: Молодь, 1990.
25. Чернілевський С. Рушник землі. - К.: Рад. письменник, 1984.
26. Бондар-Терещенко І. Двері до себе (Про герметизм поезики 80-х рр.) // Сучасність. - 1997. - № 9.
27. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність. - 1998. - № 5.
28. Кордун В. Київська школа поезії - що це таке? // Світо-Вид. - 1997. - № 1-2.
29. Медвідь Ж. Шістдесятництво: філософія та естетика опору // Молода нація. - 2000. - № 3.
30. Моренець В. Слово, що випало з мовчання філософів // Слово і час. - 1997. - № 4.
31. Штонь Г. Блукалець; Суліма М. Видобування незвичайного; Москаленко М. Віктор Кордун: поезія епічних першоструктур // Світо-Вид. - 1997. - № 1-2.

Natalia Lebedintseva

THE ARCHETYPE OF THE GREAT MOTHER IN THE POETICAL WORLD OF 1980s

In this article the author strives to reconstruct the key element of mythological world outlook fixed by an event in 80-s of the XX century, namely, the archaetype of the Great Mother in its most characteristic manifestations and symbolic links. Based on the works by E. Neumann and K. Jung, this research reveals the specificity of this archaotypical figure functioning and shows its exceptional significance for Ukrainian poetical consciousness in general and for the current time, in particular.